

УДК :159. 422. 76. 376. 33

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЗАДОВОЛЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПОТРЕБ УЧНІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ В СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ІНКЛЮЗИВНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

О. М. ТАРАНЧЕНКО, старший науковий співробітник лабораторії сурдопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, кандидат педагогічних наук

Анотація. В статті представлено окремі ключові аспекти диференційованого викладання, як сучасного концептуального підходу та практичної технології організації роботи учнів на уроці з урахуванням їхніх індивідуальних потреб. Розкрито теоретичну основу диференційованого викладання та основоположні принципи.

Ключові слова: диференційоване викладання, адаптації, модифікації, оцінювання, учні з особливими потребами, діти з порушеннями психофізичного розвитку.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УЧЕБНЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ УЧЕНИКОВ С НАРУШЕНИЯМИ ПСИХОФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В СПЕЦИАЛЬНЫХ И ИНКЛЮЗИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Аннотация. В статье представлено отдельные ключевые аспекты дифференцированного преподавания, как современного концептуального подхода и практической технологии организации работы учеников на уроке с учетом их индивидуальных потребностей.

Ключевые слова: дифференцированное преподавание, адаптации, модификации, ученики с особыми потребностями, дети с нарушениями психофизического развития.

CURRENT APPROACHES TO ENSURE THE LEARNING NEEDS OF STUDENTS WITH IMPAIRED MENTAL AND PHYSICAL DEVELOPMENT IN SPECIAL AND INCLUSIVE EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation. The paper presents some key aspects of the of differentiated teaching as a modern conceptual approach and practical technology organization of students in the classroom based on their individual needs. Revealed theoretical foundations of differentiated teaching and fundamental principles.

Keywords: differentiated teaching, adaptation, modification, evaluation, students with special needs, children with psychophysical development.

Контекст загальносвітових та європейських трансформацій створив підґрунтя для модернізації освіти в Україні та зумовив необхідність її інноваційного розвитку. Стрімкий поступ педагогічної науки, як світової, так і вітчизняної, та постійне оновлення педагогічних технологій дають підстави розглядати освітню галузь в цілому як вирішальний фактор суспільного розвитку. Тому, науковцями та практиками дедалі активніше здійснюються пошуки шляхів забезпечення ефективної організації навчального процесу та надання якісної освіти підростаючому поколінню з урахуванням сучас-

них світових освітніх тенденцій та найкращого практичного досвіду. Рух у напрямі підвищення якості освіти потребує запровадження відповідних інструментів для досягнення якомога вищих результатів усіма учнями. Одним з таких інструментів є диференційоване викладання.

Що таке диференційоване викладання? Термін «диференційоване викладання» порівняно новий у вітчизняному освітньому просторі. Диференційоване викладання розглядається як концептуальний підхід і практична технологія специфічної організації навчального процесу. Цей підхід дає педагогові змогу врахувати відмінності між учня-

ми та забезпечувати оптимальний і результативний навчальний досвід для кожного з них.

У диференційованому викладанні від початку передбачається, що всі учні різні, а відтак, завдання вчителя полягає в тому, щоб виявити ці відмінності та відповідним чином вибудувати навчальний процес, забезпечивши оптимально ефективний навчальний досвід для всіх дітей. Такий підхід до викладання, орієнтований на потреби учнів, надзвичайно перспективний у навчанні різноманітного учнівського колективу, в тому числі й дітей із порушеннями психофізичного розвитку. Навчальні стратегії та підходи диференційованого викладання можуть використовуватись для задоволення потреб усіх учнів як в інклюзивних навчальних закладах, так і в спеціальних освітніх закладах для оптимізації навчального процесу.

Диференційоване викладання передбачає створення навчального середовища та організацію навчального процесу таким чином, щоб забезпечити успішне опанування курикулуму дітьми з різними освітніми потребами (з порушеннями психофізичного розвитку, з обдарованістю, з різних культур) в умовах як масових, так і спеціальних освітніх закладів.

На відміну від традиційної системи викладання, яка передбачає використання усталеного навчального плану, єдині вимоги, та провідну роль учителя у цьому процесі, в диференційованому підході головне місце посідає індивідуальна навчальна діяльність дитини. Його впровадження дає змогу задовольняти індивідуальні потреби, розвивати сильні сторони дітей та їхні інтереси безпосередньо у навчально-виховному процесі.

Теоретичною основою диференційованого викладання, з одного боку, є концепція навчання орієнтованого на потреби дітей, а з другого – принцип використання різноманітних форм організації навчального процесу.

Концепція навчання орієнтованого на потреби дітей передбачає організацію навчальної діяльності таким чином, щоб процес пізнання відбувався шляхом спрямування, моделювання, інтенсивного практичного навчання, надання допомоги педагогом (із поступовим її зменшенням) для стимулювання розвитку самостійності. Науковими дослідженнями (Дж. Рензулі, Дж. Лепшиєн, та Т. Хейз, С. Каплан та ін.) доведено, що застосування підходу орієнтованого на дитину є надзвичайно ефективним у роботі з учнями, особливо з тими, котрі відрізняються від умовної «норми», та є одним з ключових чинників підвищення їхньої успішності. Зважаючи на це, завдання на заняттях/уроках мають добиратись (модифікуватись, адаптуватись, спеціально створюватись) відповідно до індивідуальних потреб учнів, що були виявлені у процесі спостереження за ними (їх оцінювання, діагностики).

У концепції навчання орієнтованого на потреби дітей також простежується вплив теорій Л. Виготського. Зокрема, в ній найбільше значення відводиться соціальному компонентові

навчання, а роль учителя вбачається в тому, щоб створювати достатню кількість мотивуючих навчальних ситуацій, які сприяють розв'язанню проблем учнів (навчальних, особистісних, психологічних тощо) без фрустрації.

Останніми десятиріччями на підтримку диференційованого викладання представлено чимало науково-теоретичних праць та науково-практичних експериментальних досліджень Оленчак (2001); Томлінсон (2005); Тіесоу (2001). Зокрема, Баумгартнер, Ліповскі й Раш (2003) досліджували вплив використання практики диференційованого викладання на навчання читання. Дослідники відзначили значне поліпшення навичок читання у дітей, розширення набору прийомів роботи з текстом та розуміння його змісту, вдосконалення навичок розрізнення фонем і декодування та, загалом, поліпшення ставлення до читання як такого. Тіесоу (2005) цікавилася тим, як диференційоване викладання впливає на академічні досягнення учнів. За результатами експериментального дослідження вчена дійшла висновку, що діти з особливими потребами у процесі диференційованого викладання засвоїли матеріал з математики значно краще, ніж їхні однолітки, які навчалися за традиційними методами.

Крім того, велику увагу дослідники різних країн приділяють практикам диференційованого викладання, намагаючись з'ясувати, як учителі можуть їх застосовувати у навчальному процесі для учнів з різноманітними порушеннями розвитку.

Важливими для поширення ідеї диференційованого викладання є результати, отримані у 2004 р. Ноублом. У дослідженні Ноубл використав переглянутий варіант таксономії освітніх цілей Блума*, як орієнтир для диференціації викладання. Він помітив, що залучені до дослідження педагоги відчували більшу впевненість у своїх силах і здатність ефективно навчати дітей з різними освітніми потребами.

Загалом, широке коло представників наукової та педагогічної спільноти визнають необхідність урахування різноманітних потреб та здібностей дітей у навчальному процесі.

Основоположним принципом диференційованого викладання є застосування різноманітних форм організації навчального процесу. Їх використання допомагає педагогам врахувати у навчальному процесі такі учнівські відмінності:

- рівень підготовленості – через коригування темпу навчання та рівня складності матеріалу;
- індивідуальні стилі навчання – через організацію численних видів діяльності, щоб учні мали змогу отримувати та опрацьовувати інформацію в різний спосіб, на різних рівнях;

* Блум мав на меті, допомогти вчителям, впорядкувати цілі навчання залежно від їх значимості (і для вчителя, і для учня) і склав їх перелік, відомий як таксономія педагогічних цілей (знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінювання).

- інтереси – спираючись на схильності, зацікавлення та бажання самої дитини опанувати певну тему чи виробити певне вміння.

Виходячи з цих положень, можна окреслити три підходи до диференціації викладання:

адаптація змісту, процесу та продукту навчальної діяльності;

варіювання вимог щодо ступеня виконання завдань учнями на окремому уроці або впродовж вивчення ширшої теми;

застосування широкого спектру форм і методів організації навчальної діяльності;

та виокремити чотири чинники, що забезпечують диференційоване викладання:

а) зосередження на головних поняттях, ідеях та вміннях у кожній навчальній дисципліні;

б) урахування індивідуальних відмінностей учнів;

в) поєднання оцінювання та викладання;

г) постійна адаптація, модифікація змісту, процесу (методів і форм) та продукту навчальної діяльності.

Про диференційоване викладання можна говорити як про підхід, який демонструє: прийняття вчителем різноманітності учнівського колективу (різні рівні базових і поточних знань учнів, їхня підготовленість, навчальні інтереси, індивідуальні стилі навчання тощо); навички педагога щодо організації процесу навчання учнів із різними навчальними можливостями (чи особливими потребами) в умовах одного класу; прагнення вчителя просувати учнів на більш високий рівень навчальних досягнень, забезпечуючи їм особистий успіх та надаючи необхідну підтримку і допомогу.

Водночас зауважимо, що більшість учителів звичайної школи ще недостатньо готові (хто психологічно, хто – професійно) працювати з учнями з особливостями психофізичного розвитку, а педагоги спеціальних освітніх закладів, призвичаївшись до специфіки викладання для однієї категорії учнів, вважають, що вони достатньою мірою використовують можливі методи та прийоми. Опитування педагогів, проведене серед учителів звичайних класів та класів у яких навчаються діти з особливими потребами у навчанні, засвідчило, що педагогічна практика більшості з них розрахована на певну «норму». Чимало вчителів загальноосвітньої школи також не налаштовані змінювати методику викладання для охоплення учнів, чій навчальні потреби виходять за межі усталеної «норми»; не всі педагоги переконані у важливості гнучких підходів у викладанні для врахування індивідуальних особливостей учнів. В окремих випадках педагоги погоджувалися з тим, що необхідно пристосовувати навчання до різних рівнів здібностей та потреб учнів; до того ж, підтримуючи ідею урахування відмінностей учнів під час визначення методики викладання, педагоги часто вважали такі адаптації бажаними, проте за складними у практичному застосуванні. Отож,

загалом учителі віддають перевагу фронтальним формам роботи, а не методикам, які орієнтовані на задоволення різноманітних потреб учнів. Першочерговими причинами, що заважають педагогам враховувати відмінності учнів, українські освітяни назвали такі: недостатнє усвідомлення особливих потреб учнів; обмежений спектр практик викладання, що не дає змогу адаптувати викладання до потреб дітей.

Стосовно диференційованого викладання існує кілька помилкових припущень. Зокрема, найпоширенішими є такі: а) учні будуть погано підготовлені до підсумкового оцінювання (тестування); б) внаслідок диференціації викладання вчитель створює нерівномірне, а тому й несправедливе, навантаження на окремих учнів; в) учні не зможуть конкурувати в реальному житті.

Проте, жодне з наведених тверджень не підкріплюється емпіричними даними. Як свідчать праці К. Томлінсон, «диференційоване викладання не є чітко прописаним алгоритмом для вчителя, і це не просто методика». Вона рекомендує педагогам відійти від звичної рутинної практики і натомість більше експериментувати з диференційованим викладанням. На її думку, «надто вузький підхід радше шкодить учителю та учням, оскільки в ньому справжню майстерність підміняють хорошою технікою, а слухняність приймають за осмислене залучення до навчального процесу».

Диференційоване викладання допомагає учням зрозуміти й застосувати набуті на уроках знання й навички, а також організувати власну навчальну діяльність із певною мірою самостійності шляхом вибору завдань. Учням необхідно мати змогу осмислювати знання, навички та демонструвати володіння ними в різний спосіб. Так само вчитель має виробити свій власний спосіб диференціації відповідно до індивідуального стилю викладання, мети навчального плану та ресурсів школи. Диференційоване викладання, як педагогічний підхід, може стати потужною основою організації уроків, оскільки воно спирається на ґрунтовну теоретичну та емпіричну базу і враховує важливе значення соціокультурного виміру в навчанні. У диференційованому викладанні також значна увага приділяється гнучкому об'єднанню дітей у групи, що, за сучасними науковими даними, сприяє розвитку навичок позитивної комунікації. Диференційоване викладання дає змогу організувати індивідуальну та колективну роботу над автентичними завданнями.

Крім того, вчителям важливо розуміти, що, вирішивши навчити учнів з особливими потребами, вони мають більше працювати з ними, більше та докладніше пояснювати, аніж це зазвичай відбувається у процесі фронтальної роботи з усім класом. У диференційованому викладанні від самого початку передбачається, що всі учні різні (навіть, якщо вони мають однаковий діагноз), і тому, завдання вчителя полягає в тому, щоб виявити відмінності, відповідним

чином адаптувати навчальний процес; також усе це необхідно робити творчо та з прагненням забезпечити корисний навчальний досвід для всіх. Такий підхід до викладання, орієнтований на потреби дітей, є дуже перспективним у навчанні всього багатоманітного учнівського колективу, незалежно від рівня підготовленості або відмінностей його учасників. Адже викладання диференціюється залежно від інтересів, стилів навчання і здібностей, рівня підготовленості та потреби у підтримці й допомозі. Вчителі змінюють методи опитування, пропонують альтернативи щодо вибору продукту діяльності чи форми і способу демонстрації результатів учнями; вони вдосконалюють свій педагогічний інструментарій та фахово вдосконалюються, а учні опановують курикулум у прийнятний для них спосіб в атмосфері підтримки та заохочення до досягнення кращих результатів.

Диференційоване викладання є універсальною практикою, що пропонує вчителям засоби навчання широкого учнівського контингенту задля здійснення позитивного впливу на навчальну діяльність в умовах сучасного класу (як в спеціальному, так і інклюзивному освітньому закладі). Фахівці в галузі диференційованого викладання проводять аналогію між універсальністю цієї технології, універсальною моделлю навчання та універсальним дизайном, пропонуючи поєднати найкращі досягнення для надання підтримки учням, які різняться своїми навчальними потребами.

Універсальна модель навчання – це теоретична основа, покликана спрямовувати роботу зі створення навчальних програм, які були б гнучкими і враховували потреби всіх учнів. До розробки концепції універсальної моделі навчання фахівців спонукав рух за універсальне проектування в архітектурі. Згідно з його принципами, проектування споруд має враховувати потреби людей з інвалідністю і задовольняти їх повною мірою. Універсально спроектовані споруди справді виявляються більш доступними для людей з інвалідністю, однак, крім цього, вони пропонують непередбачувані переваги для всіх користувачів. Зрізані бордюри, наприклад, виконують свою первинну функцію полегшення пересування людям в інвалідних візках, при цьому вони виявляються корисними також і для людей, які гуляють з дитячим візком, для маленьких дітей, і для звичайних пішоходів. Отже, проектування, з урахуванням потреб людей з порушеннями, розширило можливості використання будівлі для всіх.

Аналогічно, універсальна модель навчання передбачає розроблення навчальних програм з урахуванням потреб всіх учнів, із використанням відповідних методів, матеріалів та оцінювання. Навчальна програма, розроблена на основі універсальної моделі навчання, спланована таким чином, щоб бути гнучкою, збагаченою різноманітними засобами, що дають змогу використо-

увати альтернативні варіанти (де це доречно чи необхідно). Вона передбачає диференціацію, зводячи до мінімуму кількість бар'єрів для учня і забезпечуючи, через адаптацію, максимальний доступ до інформації, повноцінну участь у навчальному процесі, даючи змогу рухатися вперед в усіх найважливіших аспектах.

Система підходів, передбачена універсальною моделлю навчання, забезпечує розробку адаптованих навчальних програм, враховуючи три принципи, які відповідають трьом фундаментально важливим компонентам навчання, а також співвідносяться і з трьома центрами в мозку, що уможливають навчання: *розпізнавальний (1), стратегічний (2) та емоційний (3) (докладніше нижче)*. Загалом, ідея полягає в раціональному доборі цілей, методів, механізмів оцінювання та матеріалів для навчання таким чином, щоб звести до мінімуму існуючі бар'єри та забезпечити максимальну гнучкість навчального процесу.

Розглянемо відповідність між диференційованим викладанням і універсальною моделлю навчання.

1. Одне з головних положень універсальної моделі навчання – можливість використання численних гнучких методів викладання. Кожен з трьох ключових елементів диференційованого викладання – *зміст, процес, продукт* – є також ключовим в реалізації методів навчання на основі універсальної моделі навчання. Окремі рекомендації можуть допомагати вчителям забезпечувати гнучку підтримку найважливіших елементів і сприяти досягненню успіху кожним учнем.

Отже, варто:

- *Надавати безліч прикладів* з метою підтримки навчального змісту. Залишаючи незмінним загальний зміст, учитель може змінити складність матеріалу, звертаючи увагу на більш дрібні або глобальні, більш прості або більш складні елементи (факти, події, поняття тощо). Для учнів з фізичними або когнітивними порушеннями таке різноманіття прикладів може виявитися конче важливим для розуміння матеріалу, який викладається. Ці ж множинні приклади можуть бути корисними й іншим учням. За таких умов вони отримують різноаспектне, різнопланове бачення, яке за звичайних умов вони могли б і не отримати. Таким чином, спектр прикладів може допомогти кожному учневі пізнати основоположні елементи на основі індивідуального розпізнавання та вибудовування в певну модель.

- *Забезпечувати множинні носії інформації та формати* (де представленні різноманітні приклади змісту). Широкий вибір засобів подання / презентації навчального змісту існує в цифровому форматі (або може бути переведено в цей формат), що дає вчителям змогу здійснювати маніпуляції з розміром, контрастними кольорами та іншими характеристиками для створення прикладів на численних носіях інформації і в різних форматах. Їх можна зберігати для подальшого використання і забез-

печення гнучкого доступу до них різних учнів, залежно від їхніх потреб і вподобань.

- *Виокремлювати найважливіші ознаки* для того, щоб елементи змісту уможливили оволодіння поняттями. Не варто зосереджувати увагу учнів на занадто розлогих фактах або спокусливих деталях. Натомість треба зосереджуватись на роботі із загальними поняттями. В такий спосіб вчителі виділяють найважливіші компоненти.

- *Підтримувати фонові знання.* В цьому зв'язку корисним виявляється етап попереднього оцінювання. Оцінюючи учнів, вчителі можуть більш ефективно підтримувати базові знання дітей, роблячи це поетапно.

2. Кожен із нас віднаходить для себе найбільш прийнятні методи навчання. Саме тому процес навчання потребує варіативності та гнучкості, стратегій, які задовольняли б усіх загалом та, водночас, окремих учнів. Забезпечення гнучкості є найважливішою вимогою для вчителів, які хочуть допомогти учням задовольнити їхні різноманітні навчальні потреби.

Диференційоване викладання передбачає застосування *гнучких підходів*. В ситуації, коли на початковому етапі навчання учні опановують нові знання або навички, для забезпечення їхнього успіху та подальшої самостійності необхідно використовувати *практичну діяльність з відповідною підтримкою*. Практична діяльність з відповідною підтримкою дає учневі змогу розподілити складну навичку на можливі для виконання та оволодіння компоненти і повною мірою опанувати їх. Диференційоване викладання сприяє успішній реалізації цього методу навчання, спонукаючи учнів бути активними та відповідальними. А від учителів потребує поваги до індивідуальних відмінностей, таким чином забезпечуючи учням підтримку (на різних рівнях) у процесі їх переходу від початкового навчання до практичного закріплення опанованих навичок.

Для того, щоб успішно демонструвати опановані знання, учням необхідні *гнучкі можливості для демонстрації навичок*. Диференційоване викладання безпосередньо підтримує цей метод навчання (на основі універсальної моделі навчання), спонукаючи вчителів варіювати вимоги та очікування щодо засвоєння та демонстрації знань, враховувати міру складності та засоби оцінювання або виставлення бальних оцінок.

3. У диференційованого викладання та навчальних методів на основі УМН є ще одна точка дотику: обов'язкове залучення учнів до виконання навчальних завдань. Підтримка емоційного навчання за рахунок гнучкого викладання є третім принципом універсальної моделі навчання і завданням, у виконанні якого диференційоване викладання надзвичайно ефективне. В теорії диференційованого викладання підкреслюється важливість ефективного управління класом та ефективної організації навчального процесу. Залучення є найважливішим компонентом ефективного управління класом, організації навчального процесу та викладання. Тому вчителям треба на-

давати учням можливість вибрати навчальний інструментарій, змінювати складність матеріалу, забезпечувати їм різні рівні підтримки, щоб привертати і підтримувати увагу школярів упродовж навчального процесу. Така практика має дуже багато спільного з методами викладання на основі універсальної моделі навчання для забезпечення емоційного навчання: *пропонувати зміст та інструменти на вибір, змінювані рівні складності, забезпечувати можливість вибору навчального контексту*. Тобто у процесі диференційованого викладання забезпечуються різні рівні ступінчастої підтримки, в учнів є доступ до різних навчальних контекстів, а також можливість вибору свого навчальної середовища.

Диференційоване викладання набуло значного визнання, незважаючи на те, що воно все ще розвивається в теоретичному та практичному аспектах. Воно здатне озброїти вчителів теорією і практикою розв'язання освітніх завдань різної складності для широкого кола учнів у сучасних навчальних закладах. Незважаючи на те, що педагогам доводиться постійно вирішувати складні питання, пов'язані з особливостями учнів, ресурсами, що безперервно змінюються, і реформами, які повсякчас впроваджуються, практика має розвиватися на основі результатів актуальних досліджень. Разом з ними розширюються потенційні зиски від використання диференційованого викладання в освітній практиці.

Диференційоване викладання не варто вважати скороминучим захопленням. Це скоріше революція, тобто концептуально інший спосіб навчати дітей із різноманітними навчальними потребами в різноманітних освітніх закладах. І хоча втілення описаного підходу на практиці є надзвичайно складним завданням, результат вартує витраченого часу й зусиль. Завдяки поступовому впровадженню цих методів і практик діти з особливими потребами зможуть успішно опанувати зміст навчання, бути активними учасниками навчального процесу і, найважливіше, досягати своїх найвищих освітніх результатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. К о л у п а є в а А. А. Інклюзивна освіта : реалії та перспективи. Монографія. – К. – 2008. – 272 с.
2. Л о р м а н Т., Д е п п е л е р Д., Х а р в і Д. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі: практичний посібник. – 2010. – 296 с.
3. T o m l i n s o n C. A. (2001). How to differentiate instruction in mixed-ability classrooms – 2nd Ed [Як диференціювати викладання у класах, де навчаються діти з різним рівнем здібностей]. Alexandria, VA : ASCD. Chapters 8 – 10.
4. T o m l i n s o n C. (1999). Mapping a route toward differentiated instruction [Прокладання шляху в напрямі до диференційованого викладання]. Educational Leadership, 57(1), 12 – 16.
5. R e n z u l l i J. S., L e r r i e n J. H., H a y s T. S. (2000). *The multiple menu model: A practical guide for developing differentiated curriculum*. (Дж. С. Рензуллі, Дж. Г. Леппиен та Т. С. Хейз. Модель множинного меню : Практичний посібник з розробки диференційованої навчальної програми) Mansfield Center, CT: Creative Learning Press.